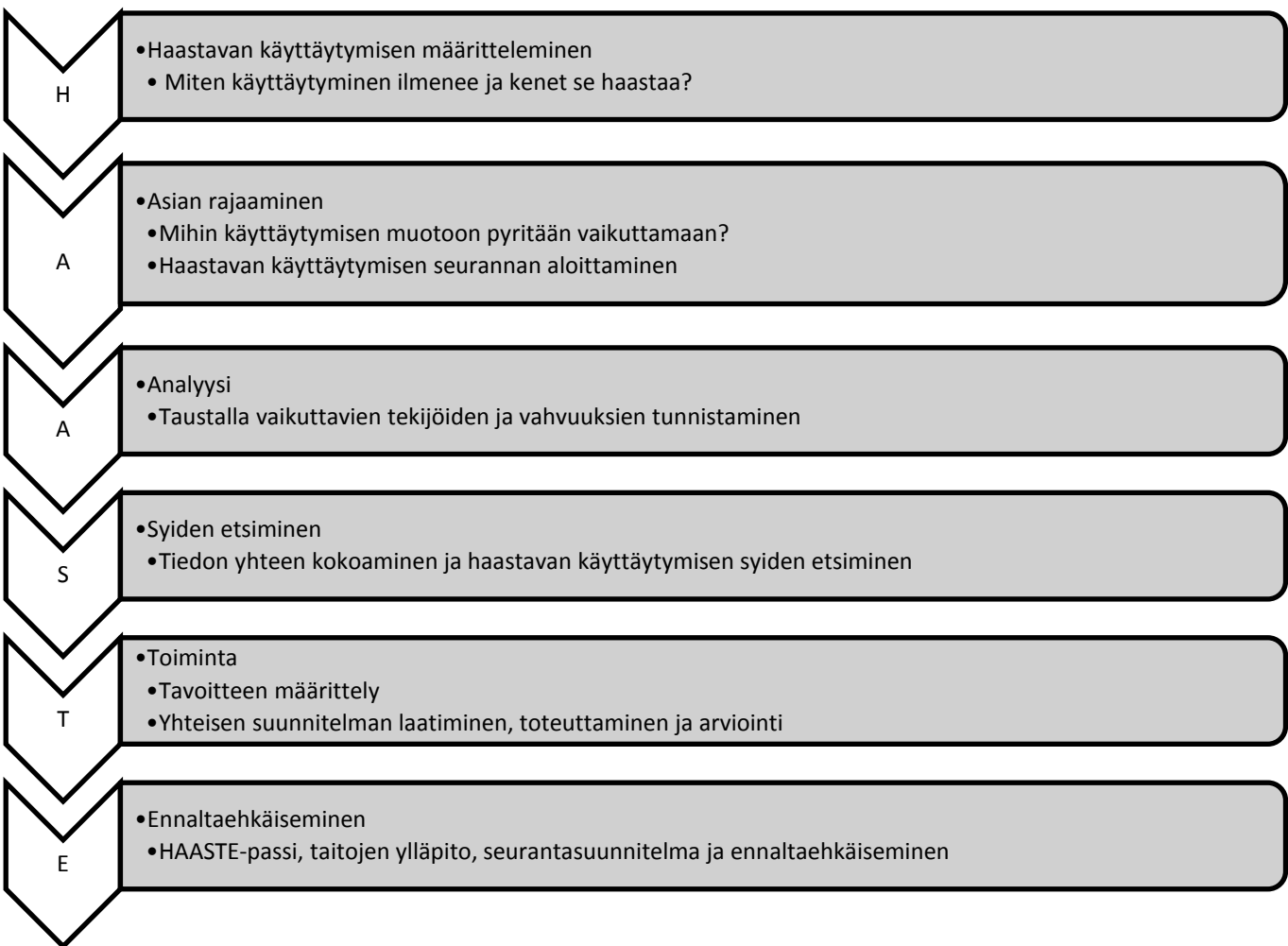

HAASTE -prosessi

HAASTE-prosessin tarkoituksena on auttaa haastavasti käyttäytyvän henkilön lähi-ihmisiä vaikuttamaan haastavaan käyttäytymiseen. Prosessin aikana tarkastellaan haastavaa käyttäytymistä ja sen taustalla vaikuttavia tekijöitä monesta, niin yksilön kuin ympäristönkin, näkökulmasta. Työskentelyn tavoitteena on haastavan käyttäytymisen ennaltaehkäisy ja vähentäminen.

HAASTE -prosessi on tarkoitettu toteutettavaksi henkilön itsensä ja arjen eri sosiaalisten ympäristöjen, kuten koti, koulu, työpaikka, kanssa yhteistyössä. Yhteistyön tarkoituksena on varmistaa tiedon kulun sujuvuus ja yhteisten toimintamallien rakentuminen.

HAASTE-prosessin kesto on yksilöllinen. On tärkeää, että prosessin jokainen vaihe toteutetaan huolellisesti ennen seuraavaan siirtymistä. Prosessille on hyvä määritellä heti työskentelyn aloittamisen yhteydessä vastuhenkilö sekä kirjaamis- ja kokoontumiskäytännöt. HAASTE -prosessi on osa Haastavan käyttäytymisen ennaltaehkäisy ja vähentäminen (HAASTE) –hankkeen (2011-2014) tuottamaa HAASTE-manuaalia. HAASTE-manuaalista löydät lisämateriaalia ja tietoa HAASTE-prosessin tueksi.

Esitiedot

Asiakkaan nimi: _____

Prosessissa mukana olevat henkilöt:

_____

Prosessin vastuhenkilö:

_____

Asiakkaan kuvaus:

H = Haastavan käyttäytymisen määritteleminen

Prosessin alussa mietitään, mitä haastava käyttäytyminen on ja miten se ilmenee tämän henkilön kohdalla: eri ympäristöissä ja eri henkilöiden kokemana. Tärkeää on myös pohtia, mikä on haastavaa käyttäytymistä henkilön kohdalla ja mikä vain ei-toivottua käyttäytymistä.

Haastava käyttäytyminen tarkoittaa käyttäytymistä, joka haastaa ihmisen itsensä tai muut ihmiset. Haastavaksi käyttäytymiseksi määritellään käyttäytyminen, joka poikkeaa huomattavasti ympäröivän yhteiskunnan kulttuurisidonnaisista käyttäytymismalleista ja normeista. Pelkkä totutusta poikkeava käyttäytyminen ei kuitenkaan ole syy luokitella käyttäytymistä haastavaksi, ellei käyttäytymisestä aiheudu todellista haittaa ihmiselle itselleen tai ympäristölle. Haastavan käyttäytymisen määrittely on aina tilannesidonnaista ja sitä tarkastellaan henkilön itsensä ja ympäristön näkökulmasta.

Miten haastava käyttäytyminen ilmenee henkilöllä?

Kenelle käyttäytyminen aiheuttaa konkreettista haittaa?

Millaista haittaa käyttäytyminen aiheuttaa?

Onko ongelma käyttäytymisessä vai ympäristön suhtautumisessa käyttäytymiseen?

Onko kyseessä haastava käyttäytyminen?

A = Asian rajaaminen

Kun haastava käyttäytyminen on määritelty, mietitään, mikä haastavan käytöksen muoto aiheuttaa eniten haittaa? Haittaa mietitään sekä henkilön itsensä että muiden ihmisten kannalta.

On vaikeaa pyrkiä vaikuttamaan useaan eri haastavan käyttäytymisen muotoon yhtä aikaa. Kun keskitytään yhteen käyttäytymisen muotoon, haastava käyttäytyminen vähenee myös muilla osa-alueilla. Kehävaikutus perustuu siihen, että monella eri tavalla ilmenevän haastavan käyttäytymisen taustalla vaikuttaa usein sama asia. Kun taustalla vaikuttavan haastavan käyttäytymisen syy selviää ja siihen vaikutetaan, haastava käyttäytyminen vähenee tai jopa loppuu.

Tässä kohdassa päätetään, mihin haastavan käyttäytymisen muotoon keskitytään yhdessä henkilön itsensä ja lähi-ihmisten kanssa. Valitaan siis yksi asia.

Mikä haastavan käyttäytymisen muoto valitaan työskentelyn kohteeksi?

Mitä konkreettista haittaa valittu käyttäytyminen aiheuttaa?

Kuinka usein valittua käyttäytymistä ilmenee?

Missä sosiaalisissa ympäristöissä tai tilanteissa valittua käyttäytymistä ilmenee?

Aloitetaan valitun **haastavan käyttäytymisen seuranta** (esim. HAASTE-seuranta), jonka tarkoituksena on saada numeerista tietoa paitsi käyttäytymisen esiintymisen määrästä, myös sen voimakkuudesta, taustoista ja seurauksista. Seurantaan jatketaan koko prosessin ajan.

A = Analyysi

Analyysi-vaiheessa pyritään tunnistamaan valitun haastavan käyttäytymisen taustalla vaikuttavia tekijöitä (esimerkiksi henkilön historiassa olevat tekijät, ympäristön riittävä tuki, henkilön erityisvaikeudet). Lisäksi pohditaan henkilön vahvuuksia ja miten ne voisivat auttaa haastavan käyttäytymisen vähentämisessä. Tietoa etsiessä kannattaa huomioida myös ne henkilölle läheiset ihmiset, jotka eivät prosessityöskentelyyn osallistu sekä aikaisemmin asiantuntijoiden tekemät lausunnot.

Taustalla vaikuttavia tekijöitä voivat olla mm.

Kommunikaation ja vuorovaikutuksen ongelmat
Fyysisen ja psyykkisen hyvinvoinnin ongelmat
Toiminnanohjauksen ongelmat
Aistitoimintojen erityisyydet
Seksuaalisuuteen liittyvät ongelmat
Vamma- tai sairauskohtaiset toimintarajoitteet
Päivittäisen elämän liian korkeat tai monet vaatimukset
Ikään liittyvät tekijät
Muuttuvat elämäntilanteet
Vuodenaikojen vaihtelut

Mitä vahvuuksia henkilöllä on?

Mitä erityisiä mielenkiinnonkohteita tai hänelle tärkeitä asioita henkilöllä on?

Mitkä arjen tilanteet sujuvat erityisen hyvin?

Millaista vuorovaikutus on silloin, kun se sujuu hyvin?

Mitä eroa ympäristössä ja vuorovaikutuksessa on hyvin sujuvien ja haastavien tilanteiden välillä?

Millaisena ihmisenä ympäristö näkee henkilön?

Milloin valittu haastava käyttäytyminen on alkanut?

Miten ympäristö toimii haastavan käyttäytymisen tilanteissa?

Mitä tietoa saatiin henkilön muilta lähi-ihmisiltä?

Mitä tietoa saatiin aikaisemmista lausunnoista?

Mitä välineitä käytetään valitun haastavan käyttäytymisen taustalla vaikuttavien tekijöiden tunnistamiseen?

Taustalla vaikuttavien tekijöiden tunnistamisen apuna voidaan käyttää erilaisia arviointi- ja analysointivälineitä, esimerkiksi:

- HAASTE –analyysi: erityiset tuen tarpeet, ympäristön valmius vastata tarpeisiin
- HAASTE –seurannan tarkastelu: mitä tapahtuu ennen käyttäytymistä, mitä käyttäytymisellä saavutetaan
- Ziggurat-analyysi: erityisvaikeuksien kartoittaminen
- AAPEP / TTAP: henkilön toiminnalliset taidot
- Kommunikaation kolmio / INCH-arviointi: henkilön kommunikaatiotaidot ja –valmiudet

S = Syiden etsiminen

Syiden etsinnässä kootaan yhteen edellisissä vaiheissa saatua tietoa ja etsitään sen joukosta syitä haastavaan käyttäytymiseen. Tässä vaiheessa kaikki tunnistetut taustalla vaikuttavat tekijät kootaan yhteen. Tärkeää on arvioida myös eri taustalla vaikuttavien tekijöiden suhteita keskenään (mikä vaikuttaa mihinkin) sekä sitä, mihin tekijöihin voidaan vaikuttaa ja mihin ei (vamman tai sairauden olemassaolo, menneet tapahtumat).

Haastava käyttäytyminen tapahtuu aina vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa ja siitä seuraa aina henkilölle itselleen jotakin eli käyttäytymiselle on aina syy ja tarve. Kun haastavalla käyttäytymisellä saavutettu tulos tunnistetaan, voidaan henkilölle opettaa oikea toimintatapa saavuttaa hänen haluamansa tulos.

Erilaisten analyysien ja arviointien lisäksi tehty haastavan käyttäytymisen seuranta tulee purkaa. Syiden etsimisen kannalta olennaista on etsiä seurannasta laadullista tietoa.

HAASTE-seurannasta huomattiin:

Millainen oli henkilön olemus ja toiminta ennen haastavaa käyttäytymistä?

Toistuuko käyttäytyminen samaan aikaan vuorokaudesta?

Toistuuko käyttäytyminen samoissa tilanteissa?

Toistuvatko tilannetta edeltävät tekijät samoina?

Toistuuko käyttäytyminen kaikissa henkilön ympäristöissä?

Mitä käyttäytymisestä seuraa henkilölle itselleen?

Haastavaan käyttäytymiseen liittyy aina stressi: kun henkilön stressitaso ylittää siedettävyyden, ns. kaaos-ajan, stressi purkautuu haastavana käyttäytymisenä. Erityistä tukea tarvitsevilla henkilöillä stressitaso saattaa vaihdella huomattavasti päivän aikana ja ero normaalin olotilan ja kaaosajan välillä voi olla pieni. Henkilön olemuksessa ja toiminnassa voidaan havaita erilaisia varoitusmerkkejä stressitason noususta. Näiden merkkien tunnistamista on hyvä hyödyntää haastavan käyttäytymisen ennaltaehkäisemisessä ja vähentämisessä.

Elvén (2010) jakaa stressin varoitusmerkit henkilökohtaisiin, positiivisiin, negatiivisiin ja ”neutraaleihin” merkkeihin sen mukaan, mikä merkitys niillä on henkilölle itselleen. Varoitusmerkit voivat näyttäytyä toiselle ihmiselle hyvinkin erikoisina, jopa vahingollisen näköisinä. Niiden merkitys henkilön stressitasolle kuitenkin on ratkaiseva:

”Positiiviset varoitusmerkit” auttavat henkilöä laskemaan stressitasoaan, joten ne on hyvä tunnistaa, mutta niihin ei tarvitse puuttua.

”Negatiiviset varoitusmerkit” nostavat henkilön stressitasoa, joten niihin on puututtava.

”Neutraalit varoitusmerkit” eivät laske eivätkä nosta henkilön stressitasoa. Ne tarkoittavat stressitason nousussa henkilöltä katoavia taitoja. Nämä taidot palaavat ennalleen stressitason laskettua.

”Henkilökohtaiset varoitusmerkit” voivat nostaa, laskea tai olla vaikuttamatta henkilön stressitasoon. Ne ilmenevät henkilölle ominaisella tavalla ja saattavat olla monimutkaisia. Henkilökohtaisten stressin varoitusmerkkien ja niiden merkityksen tunnistaminen on mahdollista henkilön tuntemisen kautta.

Mitä henkilö itse kertoo syyksi haastavaan käyttäytymiseen?

Mitä henkilökohtaisia stressin varoitusmerkkejä henkilöllä on?

Mitä positiivisia stressin varoitusmerkkejä henkilöllä on?

Mitä negatiivisia stressin varoitusmerkkejä henkilöllä on?

Mitä neutraaleja stressin varoitusmerkkejä henkilöllä on?

Mitkä tekijät saattavat vaikuttaa stressitason nousuun?

Mitä taustalla vaikuttavia tekijöitä analyysi-vaiheessa tunnistettiin?

Selvittäkää löydettyjen taustalla vaikuttavien tekijöiden yhteyttä toisiinsa käyttäytymisanalyysin tai muun taustalla vaikuttavien tekijöiden yhteyksiä valottavan yhteenvedon avulla. Mitkä syyt vaikuttavat keskeisimmiltä eli mihin syihin lähdetään ensimmäisenä vaikuttamaan?

T = Toiminta

Toiminta-vaiheessa tehdään suunnitelma siitä, miten haastavaa käyttäytymistä vähennetään. Miten muokataan ympäristöä, miten ohjaustapoja? Mitä uusia taitoja on tarve opetella? Pyritään vaikuttamaan ensimmäisen niihin edellisessä kohdassa valittuihin syihin, jotka voisivat olla todennäköisesti merkittävimpiä haastavaan käyttäytymiseen vaikuttavia syitä. Tässä vaiheessa määritellään myös, mikä on prosessin tavoite, millaiseksi käyttäytymisen toivotaan muuttuvan.

Toiminta-vaihe etenee seuraavasti:

1. Muodostetaan prosessin tavoite (millaiseksi käyttäytymisen halutaan muuttuvan).
2. Tehdään suunnitelma valittuihin syihin vaikuttamiseen ja sovitaan yhteisistä toimintatavoista.
3. Toteutetaan suunnitelmaa ja seurataan sen vaikutusta haastavaan käyttäytymiseen.
4. Kootaan tieto vaikuttavuudesta eri ympäristöistä ja arvioidaan onko sovitulla toimintatavoilla ollut toivottu vaikutus eli onko alussa määriteltyyn tavoitteeseen päästy (tai onko tapahtunut muutosta toivottuun suuntaan).
5. Jos vaikutusta ei ole saatu, tehdään uusi suunnitelma. Tarvittaessa voidaan palata takaisin Analyysi- tai Syiden etsiminen –vaiheeseen.
6. Jos vaikutusta on saatu, siirrytään Ennaltaehkäiseminen –vaiheeseen.

Mikä on prosessin tavoite? Miten henkilön toivotaan käyttäytyvän haastavan käyttäytymisen sijaan?

Miten ympäristöä pyritään muokkaamaan yksilön tarpeita vastaavaksi?

Mitä yhteisiä toimintatapoja sovitaan?

Miten ympäristö puuttuu henkilön negatiivisiin stressin varoitusmerkkeihin?

Miten ympäristö auttaa henkilöä laskemaan stressitasoaan?

E = Ennaltaehkäiseminen

Ennaltaehkäisyn vaihe aloitetaan kun positiivista kehitystä on tapahtunut ja on jo löydetty joitain toimivia toimintatapoja. Tämän kohdan tarkoituksena on koota prosessin aikana kerätty tieto ja kokemukset yhteen siten, että haastavan käyttäytymisen esiintyessä jatkossa osataan kiinnittää huomiota oleellisiin asioihin. Saatu tieto ja kokemus kootaan yhteen HAASTE-passin avulla. HAASTE-passi edesauttaa tiedonsiirtoa eri ympäristöjen ja ihmisten välillä.

Coping- eli hallintakeinot ovat suhteellisen tietoisia ja rakentavia keinoja pyrkiä ratkaisemaan ongelmia, suhtautua ahdistavaan tilanteeseen ja käsitellä pahaa oloa. Ne ovat kaikille ihmisille välttämättömiä psyykkisen tasapainon ylläpitämiseksi. Coping-keinoja on psyykkisiä (kuten huumori tai itsensä rauhoittaminen), sosiaalisia (kuten keskustelu ystävän kanssa) ja fyysisiä (kuten lenkkeily). Coping-keinot ovat aina yksilöllisiä ja niin myös erityistä tukea tarvitsevilla hallintaa voi tukea hyvin erilaiset asiat. Autismin kirjon henkilöillä erityiset mielenkiinnon kohteet voivat toimia autismin kirjon henkilöillä coping-keinona, sillä Attwoodin (2007) mukaan ne vähentävät stressiä sekä auttavat voittamaan ahdistusta ja rentoutumaan (joskin niillä on myös muita tehtäviä).

Copingia voidaan myös harjoitella (Clements 2005), mm. aistiärsykkeiden estäminen (esim. kuulosuojaimien käyttö), liikkeiden kontrollointi (esim. käsien yhteen puristaminen), itsensä rauhoittaminen (esim. hengitysharjoitukset) ja kommunikaatiotaidot (esim. avun pyytäminen).

Onko henkilöllä coping-keinoja? Millaisia keinoja hänelle opetetaan?

Miten uusia opittuja taitoja pidetään yllä ja hiotaan tulevaisuudessa?

Miten haastavaa käyttäytymistä seurataan jatkossa?